

Marek J. Chodakiewicz, *Between Nazis and Soviets. A Case Study of Occupation Politics in Poland 1939-1947*, Lanham-Boulder-New York-Toronto-Oxford 2004, ss. 441

W ubiegłym roku ukazała się ważna, acz nieznaną szerzej polskiemu czytelnikowi anglojęzyczna książka Marka J. Chodakiewicza pt. *Nazis and Soviets. A Case Study of Occupation Politics in Poland 1939-1947*, dotycząca problematyki ostatniej okupacji naszego kraju. M. Chodakiewicz to amerykański historyk polskiego pochodzenia pracujący w Institute of World Politics w Waszyngtonie – amerykańskiej podyplomowej szkole sprawowania władzy i bezpieczeństwa narodowego, laureat Nagrody Literackiej im. Józefa Mackiewicza 2003. W Polsce znany jest m.in. z takich publikacji jak: *Ciemnogród? O Prawicy i Lewicy*¹, *Narodowe Siły Zbrojne*², *Żydzi i Polacy 1918-1955. Współistnienie-Zagłada-Komunizm*³ oraz *Ejszyszki. Kulisy zająć w Ejszyszkach: Epilog stosunków polsko-żydowskich na Kresach, 1944-45. Wspomnienia-dokumenty-publicystyka*⁴.

Praca nawiązuje do coraz popularniejszego dziś nurtu mikrohistorii, składa się z dziewięciu rozdziałów uzupełnionych aneksem, bibliografią i indeksem. Wykorzystano w niej bogate źródła dotyczące obiektu badania – powiatu i parafii Janów Lubelski przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie i jego Oddziale zamiejscowym w Kraśniku oraz w Muzeum Regionalnym w Kraśniku. M. Chodakiewicz sięgnął też do korespondencji między parafiami a lokalnymi władzami. Znacznie wzbogaciły jego wiedzę materiały Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Żydowskiego Instytutu Historycznego, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Instytutu Hoovera, Archiwum w Standford i Kalifornii, Biblioteki Hieronima Łopacńskiego, Archiwum Archidiecezji Lubelskiej, Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz archiwów 31 parafii katolickich.

We *Wprowadzeniu* zaprezentowany został ogólny zarys problemu i wskazanie, jakie zagadnienia Autor będzie analizował. W szczególności nacisk kładzie na kolaborację, terror i opór przeciwko systemowi totalitarnemu. Społeczeństwo polskie, aby przeżyć, uciekało się do wielu sposobów przeciwdziałania okupantowi. Pojawiło się pytanie: pójść na ugodę czy stawić opór? Nie był to łatwy wybór zwłaszcza na to, że najeźdźcy chcieli mieć całkowitą kontrolę nad społeczeństwem.

¹ Tenże, *Ciemnogród? O Prawicy i Lewicy*, Fronda, Warszawa 1996.

² Tenże, *Narodowe Siły Zbrojne*, Fronda, Warszawa 1999.

³ Tenże, *Żydzi i Polacy 1918-1955. Współistnienie-Zagłada-Komunizm*, Fronda, Warszawa 2001.

⁴ Tenże, *Ejszyszki. Kulisy zająć w Ejszyszkach: Epilog stosunków polsko-żydowskich na Kresach, 1944-1945. Wspomnienia-dokumenty-publicystyka*, Fronda, Warszawa 2003.

Autor rozpoczyna od stosunku Polaków do nazizmu od momentu rozpoczęcia II wojny światowej aż do lipca 1944 r., by w drugiej części zająć się postawą wobec Rosjan w latach 1944-1947. Jak podkreśla: „skupiam się na wydarzeniach od schyłku 1939 do wiosny 1947 r.”⁵ („I focus on the events from the fall of 1939 to the spring of 1947”), jest więc to próba ukazania postaw ludności polskiej i mniejszości narodowych wobec hitlerowskich Niemiec oraz Związku Sowieckiego. M. Chodakiewicz wybrał do badań ten niewielki obszarowo teren – miasto i okolice Janowa Lubelskiego, aby – jak podkreśla – porównać obie doktryny – nazizm i komunizm. Stał się on dla niego przykładowym obszarem reprezentatywnym jednak dla całej Ziemi Lubelskiej. Na wschodnich krańcach Polski podczas II wojny światowej kolaboracja i opór były reakcją na politykę, jaką stosował okupant wobec Polaków. Badania nad tymi zagadnieniami po wojnie hamowała komunistyczna cenzura, która blokowała dostęp do cennych materiałów archiwalnych i ograniczała działalność wydawniczą.

W książce nie mogło zabraknąć krótkiego rysu historycznego Janowa Lubelskiego w latach 1914-1939, rolniczego terenu z mieszaną strukturą narodowościową. Jak zauważa Autor, społeczność miejscowa brała udział w odzyskiwaniu niepodległości Polski w 1918 r. a także w wojnie przeciwko bolszewikom, zaś elity zaangażowały się w obronę polskości podczas okupacji niemieckiej (*Local Elite and the German Authorities, 1939-1944*).

Rozdział *Polska większość pod niemieckim panowaniem (Polish Majority under Nazi Rule, 1939-1944)* to opis terroru jaki wobec polskiego społeczeństwa (a w szczególności wobec chłopów) stosowali naziści, włącznie z najbardziej wyniszczającą narodowo – zbiorową odpowiedzialnością. Konfiskowano także inwentarz w gospodarstwach, pod przymusem zabierano ludzi na roboty. Jedną z form oporu były przekupstwa urzędników władz okupacyjnych. Wielokrotnie chłopci przekupywali urzędników udając chorych i otrzymując za to lepsze prace. Aby przetrwać wykorzystywano wszelkie dostępne środki. Uwidacznia się to także w działalności czarnego rynku.

Urzędy administracyjne przejęte przez Niemców, konfiskaty dóbr, zamknięcie w gettach, a potem masowa eksterminacja to obraz represji wobec Żydów. Nie można zapominać, że Niemcy utrzymywali sieć donosicieli, którzy z zemsty, dla zysku lub innych pobudek informowali władze niemieckie zwłaszcza o działalności ruchu oporu organizowanego przez Polaków⁶.

W części zatytułowanej *Mniejszości etniczne pod panowaniem niemieckim (Ethnic Minorities under Nazi Rule, 1939-1944)* Autor prezentuje wzajemne stosunki mniejszości niemieckiej, ukraińskiej i żydowskiej. Jak zaznacza, „między 1939 a 1944 r. w Janowie Lubelskim żyło ponad 2 tys. Ukraińców” („Between 1939 and 1944 about 2,000 Ukrainians lived in the county of Janów”). Zachowali

⁵ Wszystkie tłumaczenia autora.

⁶ Zob. M. J. Chodakiewicz, *Agenci i bandy pozorowane na Lubelszczyźnie. Z dziejów okupacji niemieckiej w Janowskim*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, t. 2/2002, s. 113-126.

przedwojenne instytucje, spółdzielnie, a Kościół unicki cieszył się szacunkiem. Niemcy założyli oddzielne szkoły i instytucje charytatywne dla Ukraińców.

Najtragiczniejszy był los Żydów. Autor przywołuje pogląd Łucji Dawidowicz, tłumaczącej Holocaust jako „logiczny rezultat antysemickiej demagogii nazistów” („a logical outcome of the anti-Semitic demonology of the Nazis”). Jednak, jak podkreśla, eksterminacja społeczności żydowskiej była „integralną częścią nazistowskiego planu zlikwidowania polskiego narodu” (“integral part of the Nazi plan to liquidate the Polish nation”). Wszystkich udzielających pomocy Żydom rozstrzelowano. Jak podaje M. Chodakiewicz, z terenu Janowa Lubelskiego eksterminowano około 15 tys. Żydów, a wojnę przeżyło ich jedynie około 700.

Polacy zmagający się od 1939 r. przeciwko dwóm wrogom, traktowali komunistów jednoznacznie uważając za wrogów, którzy wspierają Niemców (*The Independentists and their Enemies, 1939-1947*). Sowietci mieli nadzieję, że terror niemiecki wyeliminuje miejscowe elity, co ułatwiłoby im zadanie poddania społeczeństwa wpływom słabego komunistycznego podziemia. Okupanci napotkali jednak znaczny opór. Wieś była podstawą wszelkiej konspiracji. Na omawianym terenie działały Narodowe Siły Zbrojne, Armia Krajowa, Bataliony Chłopskie. Powstała pierwsza tajna sieć konspiracyjna, oparta na ochotnikach, którzy dzielili się zdobytymi papierami i fałszywymi identyfikatorami, rozprawdzali tajną prasę i ukrywali broń. Dużą rolę odegrali nauczyciele ucząc dzieci języka polskiego, historii i literatury – przedmiotów zabronionych przez nazistów. Należy podkreślić, że do 1943 r. chłopcy stanowili 95% ochotników.

The Local Elite under Soviet Occupation, 1944-1947 to spojrzenie na końcowe lata wojny i walki o władzę w Polsce. Po wycofaniu się Niemców Armia Czerwona zastała obszar Janowa Lubelskiego ekonomicznie zdewastowanym. Rosjanie utrzymywali kontrolę nad zajętymi terenami poprzez komunistyczne wojsko. Na wsi porządek utrzymywała tzw. Wiejska Służba Porządkowa („Viliage Sernice”) w sile 8 tys. ludzi, chociaż faktyczną władzę sprawowała NKWD oraz jej polski odpowiednik – Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. Od podstaw, w oparciu o niewykształcone i nieprzygotowane do tego kadry, budowali komuniści instytucje administracyjne. W przeciwieństwie do okupacji niemieckiej, duża część społeczeństwa tym razem nie zaangażowała się w ruch oporu.

Kolejny z rozdziałów, *The Polish Majority under Soviet Occupation, 1944-1947*, prezentuje stosunek Sowietów do społeczeństwa w powiecie Janów Lubelski. Pomimo tego, że znakomita większość ludności zadowolona była z opuszczenia przez Niemców ich terenów, nastawienie Polaków wobec Rosjan oscylowało między wrogością a obojętnością. Chociaż częstym zjawiskiem było entuzjastyczne witanie wkraczających Rosjan, Autor uprzedza, że nie należy zapominać, iż mogło być to spowodowane autentyczną radością z wyparcia nazistów, a w niektórych przypadkach również koniunkturalizmem.

Odnośnie prześladowań komunistycznych z pierwszych lat po II wojnie światowej, nadal występują trudności w dotarciu do wspomnień z omawianego

okresu (*Ethnic Minorities under Soviet Occupation, 1944-1947*). Trudno jednak obalić tezę, że mniejszość ukraińska kolaborowała z Niemcami, toteż wkrótce po wyparciu nazistów popadli w konflikt z Polakami. Z kolei Żydzi nie powrócili do dawnego stylu życia. Społeczność żydowska zmniejszyła się, a jej organizacje stały się mniej aktywne.

Ostatni rozdział (*Accommodation and Resistance*) wykazuje, że w latach wojny społeczeństwo powiatu Janów Lubelski bądź to opierało okupantowi, bądź starało się przystosowywać do sytuacji. Owo przystosowanie stanowiło początkowo swego rodzaju *modus vivendi* w kontaktach z okupacyjnymi władzami. Skrajnym i bardzo rzadkim stanowiskiem była natomiast kolaboracja, która oznaczała świadomą i stałą współpracę z okupantem. Terror miał wymiar indywidualny i zbiorowy. Historiografia jak dotąd skupiała się na oporze, kolaborację traktowano jako zdradę. Według poglądów historyków, których zdanie przytacza M. Chodakiewicz, rola podziemia podczas okupacji niemieckiej jest mocno wyolbrzymiona, niestety nadal brak dostatecznie obiektywnych źródeł, na których można by oprzeć badania. Pamiętać zaś należy, że terror był naprawdę znaczącym narzędziem władzy również podczas okupacji sowieckiej. Spośród wielu rodzajów sprzyjania okupantom M. Chodakiewicz wyróżnia m.in. kolaborację ideologiczną, mniejszościową, wojskową, polityczną.

Podsumowując należy podkreślić, że książka ma duże walory poznawcze, szczególnie dzięki oparciu na bogatym materiale źródłowym oraz zerwaniu z peerełowską metodologią historyczną. Warto polecić także aneks, zawierający bogate spisy prezentujące stan zatrudnienia, dane metrykalne, nazwiska poszczególnych komendantów żandarmerii, informacje o podatkach, które są niezbędne dla lepszego zrozumienia omawianej problematyki. Atrakcyjności wydawnictwu dodają załączone mapki.

Należy przyjąć z zadowoleniem fakt pojawienia się powyższej publikacji, zwłaszcza, że o ile problematyka zniewolenia nazistowskiego dosyć dobrze znana jest społeczeństwu Zachodu, o tyle zagadnienie sowietyzacji Polski po tzw. „wyzwoleniu” nadal nie może przebić się do świadomości szerszego odbiorcy.

Łukasz Radosław Węda
(Siedlce)